

Απεικονίσεις των ΗΠΑ από τρεις συγγραφείς στον 19ο αιώνα: Κοραής, Ροΐδης, Επισκοπόπουλος

**Νικόλαος Μαυρέλος
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο**

Περίληψη

Στο παρόν κείμενο εξετάζονται τρία δείγματα απόψεων γνωστών Ελλήνων συγγραφέων του 19ου αιώνα για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Είναι ευρέως γνωστή η σχέση του Αδαμάντιου Κοραή με την Αμερική και κυρίως με τον Thomas Jefferson, με τον οποίο αλληλογραφούσε. Ωστόσο, εδώ επιχειρείται η ανίχνευση της σχέσης της εικόνας αυτής με το γενικότερο κοραϊκό όραμα στον αρχόμενο 19ο αιώνα για τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους στο πρότυπο του αμερικανικού. Στα μέσα του ίδιου αιώνα ο Εμμανουήλ Ροΐδης μάς δίνει μια επίσης θετική εικόνα (με κάποιες επιφυλάξεις ωστόσο) για το αμερικανικό κράτος και το πολίτευμά του, σε σύγκριση πια με το υπάρχον ελληνικό. Στο τέλος του 19ου αιώνα ακόμα ένας λόγιος, ο Νικόλαος Επισκοπόπουλος, πλέκει ένα σύντομο, αλλά άκρως θετικό, «Αμερικής εγκώμιον» σε άρθρο του στην εφημερίδα *Άστυ* (14/3/1898). Από τα τρία αυτά ενδεικτικά παραδείγματα επιφανών λογίων επιχειρείται η ανασύσταση μιας εικόνας απόλυτα συμβατής με το πνεύμα της νέας (ή νεωτερικής) εποχής.

Παρόλο που υπάρχουν και άλλα παραδείγματα λογίων (Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής κ.ά.) οι οποίοι αναφέρουν ή παρουσιάζουν την αμερικανική ζωή και τον πολιτισμό στα έργα τους, η επιλογή των τριών ενδεικτικών παραδειγμάτων –το πρώτο σχεδόν στην αρχή, το δεύτερο λίγο μετά τα μέσα και το τρίτο στο τέλος του 19ου αιώνα– γίνεται για να φανεί μια όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτική στη χρονική της ευρύτητα εικόνα, αλλά και γιατί κοινό τους σημείο είναι ότι γράφτηκαν και διαβάστηκαν από το ευρύ κοινό (κυρίως το πρώτο). Στο παρόν κείμενο δηλαδή, η πραγμάτευση του θέματος δεν είναι σε καμία περίπτωση εξαντλητική, ούτε καν για το έργο των εν λόγω συγγραφέων –του Κοραή, του Ροΐδη και του Επισκοπόπουλου– αλλά εστιάζεται στην ανίχνευση της εικόνας που αποκομίζουμε από μερικά κείμενά τους, τα οποία αναφέρονται στο πολίτευμα, την κοινωνία και γενικότερα στον πολιτισμό των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ).

1. Αδαμάντιος Κοραής

Είναι ευρέως γνωστή η σχέση του Κοραή με την Αμερική και κυρίως με τον Jefferson, με τον οποίο αλληλογραφούσε.¹ Επίσης γνωστό είναι το γεγονός ότι

¹Βλ. ενδεικτικά Chaconas, σελ. 64-70 και 593-596 □ Μουλάκης, σελ. 269-283 □ και Κιτρομηλίδης,

θεωρούσε το αμερικανικό κράτος υπόδειγμα δημοκρατίας.² Ωστόσο, αξίζει να ανιχνευτεί η σχέση της εικόνας αυτής με το γενικότερο κοραϊκό όραμα στον αρχόμενο 19ο αιώνα, δηλαδή τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους στο πρότυπο του αμερικανικού. Χαρακτηριστικό δείγμα του θαυμασμού του για το πολίτευμα, τους νόμους και τη χώρα βρίσκουμε σε ένα κείμενο που διαδόθηκε και διαβάστηκε ευρέως τον 19ο αιώνα από τα Ελληνόπουλα, αφού χρησίμευσε ως αναγνωστικό και γι' αυτό μας ενδιαφέρει περισσότερο. Το κείμενο δεν είναι άλλο από τον γνωστό *Παπατρέχα*³ ή, ορθότερα, τα «Προλεγόμενα» στην κοραϊκή έκδοση της *Ιλιάδας* του Ομήρου. Η θετικότερη εικόνα για τις ΗΠΑ που δίνει στους αναγνώστες του έναν χρόνο πριν από την Ελληνική Επανάσταση, στην τέταρτη επιστολή που είναι και η τελευταία τού κατά τα άλλα ενιαίου αφηγήματος, αποτελεί συνάμα και υπόδειξη του κράτους-πρότυπου για τους Έλληνες που σκέφτονται να επαναστατήσουν.⁴

Παρόλο που το βασικό πρότυπο πολιτεύματος, το οποίο ο Κοραΐς γνωρίζει καλά, εφόσον μένει στη χώρα αυτή, είναι η Γαλλική Δημοκρατία, οι εξελίξεις και οι υπερβολές που έγιναν μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, και συνεχίστηκαν για αρκετά χρόνια, τον βρίσκουν να διαφωνεί σε αρκετά σημεία, όπως τα εντοπίζει στις επιστολές που έστειλε στον πρωτοψάλτη Σμύρνης Δημήτριο Λώτο κατά τη διάρκεια των γεγονότων. Αντιθέτως, οι ελεύθερες Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι το πρώτο κράτος που διατυπώνει τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, κείμενο που ακόμα και οι ηγέτες της Γαλλικής Επανάστασης θαυμάζουν. Στη διακήρυξη αυτή βασίστηκε το πολίτευμα των ΗΠΑ και είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι εκεί μπορεί κανείς να διαπιστώσει την εφαρμογή των βασικών πολιτικών διακηρύξεων του Διαφωτισμού,⁵ δηλαδή ισότητα όλων, ισονομία και δικαιοσύνη για όλους, ελευθερία, ανεξιθρησκία, ανάπτυξη της βιομηχανίας και της «μέσης τάξης», «φιλοσοφία,» που ελευθερώνει το πνεύμα από θρησκευτικές και άλλες προκαταλήψεις, και παιδεία, που διαμορφώνει

σελ. 419 και 591 (σημ. 67 και 68). Ο Κιτρομηλίδης μάλιστα θεωρεί ότι «ο θαυμασμός του [Ροΐδη] για τις Ηνωμένες Πολιτείες βρήκε συγκεκριμένη έκφραση το 1823, στην αλληλογραφία του με τον Thomas Jefferson» (σελ. 418).

² Βλ. ενδεικτικά την άποψη του Κιτρομηλίδη (σελ. 267 και 418-419).

³ Χρησιμοποιείται η έκδοση του 1978 υπό την επιμέλεια του Άλκη Αγγέλου.

⁴ Την εποχή αυτή αρχίζει στην Αμερική η συζήτηση για την ισότητα των πολιτών, με αφορμή τη μεταχείριση των σκλάβων, και επιφέρει σιγά-σιγά μια σειρά διευκρινίσεων στο αρχικό κείμενο της Διακήρυξης του 1776, σε σχέση με τα δικαιώματα και άλλων κοινωνικών ομάδων. Από το 1820 και μετά, ο Κοραΐς θα κάνει συχνότερες αναφορές (ενίοτε με εμμονή σε λεπτομέρειες) στο πολίτευμα της χώρας και στην ταυτότητα του αμερικανικού λαού, όπως διαμορφώθηκε από τη συγκεκριμένη πολιτειακή κατάσταση.

⁵ Κιτρομηλίδης, σελ. 590, σημ. 65.

τους πολίτες από μικρά παιδιά.⁶

Κατά τη διάρκεια του εγκιβωτισμένου «Διαλόγου», που καταλαμβάνει σχεδόν όλη την τέταρτη επιστολή του *Παπατρέχα* –τις 48 από 49,5 σελίδες– θίγονται πολλά θέματα όπως πολιτικά, θρησκευτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά. Στο πλαίσιο της γενικότερης αυτής συζήτησης των ηρώων για την ανεξιθρησκία, ο Παπατρέχας ζητά να μάθει την άποψη των φιλοσόφων του Διαφωτισμού: «Λέγε με τώρα τί παραγγέλλει περί των ετεροδοξούντων και η φιλοσοφία».⁷ Με αφορμή, λοιπόν, το θέμα της τύχης των Εβραίων σε μια αντισημιτική Ευρώπη και της καταφυγής τους στην Αμερική,⁸ ο αφηγητής μας σχολιάζει την ταυτότητα του αμερικανικού πολιτεύματος.⁹ Η βασική εικόνα που, όπως προαναφέρθηκε, δίνει στο κείμενό του ο Κοραής είναι εκείνη ενός πολιτεύματος-προτύπου, για την οργάνωση του οποίου η φιλοσοφία παίζει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο.¹⁰ Ως γνήσιος διαφωτιστής, ο Κοραής συχνά επισημαίνει τη σημασία της φιλοσοφίας στη διαμόρφωση ενός κράτους, μια και θεωρεί ότι αυτή μαζί με τον ορθό λόγο θα το προφυλάξουν από τις δεισιδαιμονίες και την αμάθεια, διαμορφώνοντας μια παιδεία που θα δώσει τα «φώτα» της σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο μέρος του εκάστοτε λαού από την παιδική ήδη ηλικία των πολιτών του, όπως κατά τη γνώμη του με υποδειγματικό τρόπο γίνεται στην Αμερική όπου «εξαπλούται της φιλοσοφίας το φως εις αυτά [τα παιδιά] και τελειοποιείται η παιδική ανατροφή».¹¹ Προσπαθώντας να μην είναι υπερβολικός στην επίθεσή του κατά της θρησκείας (αλλά κυρίως κατά των λειτουργών της), δίνει έμφαση στον διαχωρισμό των επίγειων και υλικών αναγκών μιας κοινωνίας, τις οποίες καλύπτουν η πολιτεία και η δικαιοσύνη, από τις μεταφυσικές ανάγκες του ανθρώπου, τις οποίες καλύπτει η θρησκεία. Αυτό είναι ξεκάθαρο στη φράση-κλειδί που διατυπώνει ο ήρωάς του ορμώμενος από το αμερικανικό πολίτευμα: «Αλλά ματαίως ελπίζει να πολιτευθή εις τον ουρανόν, όστις δεν αρχίσει από την επί της γης ζωήν να πολιτευέται αδελφικώς και ισονόμως με τους ομοίους του, χωρίς τύφον υπεροχής ή ευγενείας, μόνην ευγένειαν αληθεστάτην νομίζων την τήρησιν της δικαιοσύνης».¹² Για τη φράση αυτήν

⁶ Κοραής, *Ο Παπατρέχας*, σελ. 129.

⁷ Ο.π., σελ. 127.

⁸ Ο.π., σελ. 128-129.

⁹ Ο.π., σελ. 129-131.

¹⁰ Ο.π., σελ. 129.

¹¹ Ο.π., σελ. 131. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο που, για τον λόγο αυτόν, εκτός από τον Jefferson, κάνει συχνότατες αναφορές στον ρόλο του Benjamin Franklin, ο οποίος υπήρξε φίλος του Jefferson και πρόεδρος της Αμερικανικής Φιλοσοφικής Ακαδημίας. Ο ίδιος ο Jefferson εξάλλου επιδείκνυε ζωηρό ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία και ήταν μέλος της Ακαδημίας.

¹² Κοραής, *Ο Παπατρέχας*, σελ. 130.

ο Κοραΐς παραπέμπει βέβαια τους αναγνώστες του σε αρχαίο κείμενο του Ιωάννη Στοβαίου, για να επιβεβαιώσει την ορθότητα και να ενισχύσει την ανάγκη εφαρμογής της νεότερης αυτής αντίληψης, στην οποία βασίζεται το αμερικανικό πολίτευμα, δηλαδή στην αρχή της τήρησης του νομικού πλαισίου για την απονομή δικαιοσύνης στο εκάστοτε κράτος.

Τα σχόλια για τη σύσταση του αμερικανικού κράτους θα αυξηθούν στα κατοπινά χρόνια, μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Ο Κοραΐς βαθμιαία θα εξειδικεύει τις αναφορές του όχι μόνο ως προς το αμερικανικό Σύνταγμα, αλλά και ως προς το κράτος, τον πολιτισμό και τους ανθρώπους, με σκοπό να φανούν οι σωστές προϋποθέσεις για να οργανωθεί σωστά και το ελληνικό κράτος κατά το αμερικανικό πρότυπο. Εξάλλου, η αλληλογραφία του Κοραΐ με τον Jefferson και ο θαυμασμός του προς αυτόν είναι ευρύτερα γνωστά από την έως τώρα βιβλιογραφία, όπως επισημάνθηκε. Μετά τη Δ΄ επιστολή του *Παπατρέχα*, το 1820, οι αναφορές είναι συχνές, αφού ο Κοραΐς μέσω της «Ελληνικής Βιβλιοθήκης,» αλλά και του έργου του γενικότερα, καταθέτει τους προβληματισμούς του για τη γλωσσική, εθνική, πολιτική και κοινωνική ταυτότητα του Νεοέλληνα. Έτσι, στρέφεται στην έκδοση κειμένων πολιτικής φιλοσοφίας των Αρχαίων Ελλήνων, όπως τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη, που εκδίδεται το 1821¹³ και τα *Πολιτικά Παραγγέλματα* του Πλουτάρχου (1824), τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντος (1825), τον *Λόγο κατά Λεωκράτους* του Λυκούργου (1826), το *Εγχειρίδιον* του Επικτήτου (1826), τις *Επικτήτου Διατριβές* του Αρριανού (1827) και άλλα.¹⁴ Σε αυτά όμως, που σκοπίμως αναφέραμε, και κυρίως στους Διαλόγους –«Περί Ελληνικών Συμφερόντων» Α΄ και Β΄, «Διάλογος Δημοχάρη και Πασιχάρη» και «Διάλογος περί της μελλούσης των Χίων τύχης»¹⁵ – που «πλάθει» ο πολιτικός φιλόσοφος και ταυτόχρονα δημιουργικός συγγραφέας Κοραΐς, απεικονίζεται με έντονα χρώματα η απόλυτα θετική εικόνα της αμερικανικής πολιτείας στις επιμέρους λεπτομέρειές της. Με τον τρόπο αυτόν συμπληρώνεται ο πίνακας που ξεκίνησε με τον *Παπατρέχα*, και μάλιστα στην ίδια ειδολογική μορφή, δηλαδή το είδος του διαλόγου.

Η γέφυρα που ο Κοραΐς, ως πιστός διαφωτιστής, επιχειρεί να χτίσει ανάμεσα στους Αρχαίους και τους Νεότερους τον οδηγεί στην προσπάθεια να παρουσιάσει όχι μόνο το καθ' ημάς «ευκλεές παρελθόν», για να διαμορφώσει την ελληνική ταυτότητα

¹³ Κοραΐς, *Προλεγόμενα Β΄*.

¹⁴ Τα πέντε τελευταία περιλαμβάνονται στο: Κοραΐς, *Προλεγόμενα Γ΄*.

¹⁵ Όλοι στο: Κοραΐς, *Προλεγόμενα Γ΄*.

με στοιχεία «οικεία» (ή τέλος πάντων «ελληνικά»), αλλά και την αναγκαία στροφή προς το εξίσου ευκλεές παρόν του Δυτικού (βλέπε Νεότερου) Κόσμου. Κατά την άποψή του, ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα κράτους και πολιτεύματος που θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος είναι εκείνο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Εκτός του ότι η επανάστασή τους προηγήθηκε της Γαλλικής, είναι σημαντικό ότι περιέλαβε όλες τις ιδέες του Διαφωτισμού και, όπως ήδη αναφέραμε, ο Κοραΐς δεν θεωρεί ότι κατέληξε στις ακρότητες, τις οποίες με έμφαση επισημαίνει κατά τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης και που ο ίδιος βίωσε, ή στη μετατροπή του πολιτεύματος σε απολυταρχία του Ναπολέοντος.¹⁶

Εκτός από τον πρόεδρο του εντελώς νέου, και συνάμα «νεωτερικού», κράτους στον εξίσου «Νέο Κόσμο», ο Κοραΐς θαυμάζει και την ίδια του την υπόσταση και οργάνωση, υποδεικνύοντας στους Έλληνες την ανάγκη απεξάρτησης από κάθε είδους δυνάστη, και επισημαίνοντας τα κακώς κείμενα των πολιτευμάτων σε πολλές από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις της εποχής, αναφέροντας την καταπίεση που ασκείται από τον αποικιοκράτη ως το πιο σημαντικό δεινό, από την οποία οι Αμερικανοί γλύτωσαν.¹⁷ Όπως παρατηρεί ο Παναγιώτης Νούτσος, ο Κοραΐς είναι δυσαρεστημένος από την οργάνωση και τη λειτουργία του νέου κράτους και στο τέλος της πρώτης δεκαετίας μετά την επανάσταση προειδοποιεί ότι «η ταλαίπωρος Ελλάς δεν ανεστήθη αληθώς, αλλά τάφον μόνον ήλλαξε, και επέρασεν από των νεκροθαπτών Τούρκων χείρας εις χριστιανούς νεκροθάπτας».¹⁸ Στο ίδιο κείμενό του, ο Νούτσος εύστοχα παρατηρεί επίσης ότι «η υπό συγκρότηση ελληνική κρατική εξουσία, μέσα από ένα περίγραμμα άκρως συντηρητικής “Προστασίας”, δεν επέτρεπε τη συνέχιση της δραστηριότητας

¹⁶ Ο Κοραΐς ήξερε από την αρχή για την ανωτερότητα του αμερικανικού πολιτεύματος, αλλά η άποψη αυτή ενισχύθηκε μετά την τροπή της διακυβέρνησης του Ναπολέοντος, όπως παρατηρεί ο Παναγιώτης Νούτσος. Βλ. Νούτσος, σελ. 67.

¹⁷ Γενικότερα η Αμερική είναι η χώρα του μέλλοντος για τους Ευρωπαίους διανοητές (π.χ. Hegel) και εκεί βρίσκουν εφαρμογή και οι πιο ριζοσπαστικές ιδέες του Διαφωτισμού. Από αυτήν τη χορεία των διανοητών δεν ήταν δυνατό να λείπει ο Κοραΐς. Βλ. σχετικά Νούτσος, σελ. 68-70. Το αμερικανικό έθνος, ωστόσο, δεν προϋπήρχε καν, όπως δεν προϋπήρχε και το κράτος, ενώ το ελληνικό έθνος και η αφηρημένη ιδέα της «Ελλάδας» προϋπήρχαν. Ο Κοραΐς, εντούτοις, θεωρούσε νεκρά και τα δύο, δηλαδή σαν να μην υπήρχαν, και γι' αυτό παρουσιάζει με εντονότερα χρώματα τις ομοιότητες των δύο εθνικών οντοτήτων, όπως τις εντοπίζει και ο Ροΐδης. Μετά την επικράτηση των Ρωμαίων ο Κοραΐς, ως γνωστόν, θεωρεί (μεροληπτώντας με τον τρόπο που υπέδειξε ο Edward Gibbon) ότι ο εκβαρβαρισμός οδήγησε σχεδόν στην απώλεια της ταυτότητας, την οποία ο ίδιος προσπαθεί να αναστήσει στο δράμα του, «φωτίζοντας» τη «φαντασιακή», κατά τον Στάθη Γουργουρή, οντότητα του Νεοέλληνα ως τη δημιουργία του κράτους (Γουργουρή, σελ. 154-155). Η πραγμάτωση του οράματος στο νέο κράτος, όμως, τον απογοητεύει, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω.

¹⁸ Για την άποψη του Νούτσου και το παράθεμα από το κείμενο *Τι συμφέρει εις την ελευθερωμένην από Τούρκους Ελλάδα να πράξη εις τας παρούσας περιστάσεις δια να μη δουλωθή εις χριστιανούς τουρκίζοντας. Διάλογος δύο Γραικών* (1830), βλ. Νούτσος, σελ. 33.

ενός σφριγηλού ρεύματος διαφωτιστών...», όπως αυτή που ο Κοραΐς ή ο, ακόμα πιο ριζοσπαστικός, Ρήγας Φεραΐος οραματίζονταν. Εν ολίγοις, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε πως το ιδεώδες πολίτευμα που ο Κοραΐς υποδεικνύει είναι το αμερικανικό, και όχι αυτό της Βασιλευομένης Δημοκρατίας που έχει η Ελλάδα στις τελευταίες μέρες της ζωής του, πολύ περισσότερο μάλιστα επειδή η επιλογή του βασιλιά είχε πραγματοποιηθεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις, γεγονός που τον βρίσκει αντίθετο έως και τον θάνατό του το 1833, όπως παρατηρεί ο Κωνσταντίνος Άμαντος στις σημειώσεις για την «Ανέκδοτον επιστολήν του Α. Κοραή Περί Δημοκρατίας».¹⁹ Εκεί ο Άμαντος δηλώνει ξεκάθαρα ότι «ο Κοραΐς επανέρχεται εις την έμμονον αυτού γνώμην, την οποία πολλάκις εξεδήλωσε [...] ότι οι Έλληνες συμφέρον είχαν να μη βασιλευθώσιν, αλλά να διοικηθώσι κατά πολίτευμα δημοκρατικόν, παρόμοιον με το πολίτευμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής».²⁰

Από όσα παρατηρήσαμε πιο πάνω, θα λέγαμε συμπερασματικά ότι ο Χιώτης λόγιος έχει αρκετά σαφώς διατυπώσει τη θετική του γνώμη για το Σύνταγμα και το πολίτευμα της Αμερικής. Ένας από τους βασικούς παράγοντες που τον επηρέασαν είναι η φιλική του σχέση και η αλληλογραφία με τον Jefferson. Παράλληλα, φαίνεται ότι είχε μελετήσει προσεκτικά το Αμερικανό Σύνταγμα και είχε πληροφορηθεί για τη σύσταση του αμερικανικού κράτους, συγκρίνοντας και τα δύο με τα αντίστοιχα γαλλικά, με σκοπό να προτείνει για την πατρίδα του το καλύτερο κατά τη γνώμη του σύστημα διακυβέρνησης.

2. Εμμανουήλ Ροΐδης

Στα μέσα του 19ου αιώνα άλλος ένας, πάλι Χιώτης στην καταγωγή, ο Εμμανουήλ Ροΐδης, μας δίνει μια επίσης θετική εικόνα (με κάποιες επιφυλάξεις ωστόσο) για το αμερικανικό κράτος και το πολίτευμά του, και το συγκρίνει με το υπάρχον πια νεοελληνικό κράτος, αλλά χαρακτηρίζει «νεάζον» και το ίδιο το έθνος, το οποίο, κατά τρόπο όμοιο με εκείνον του Κοραή (ίσως και υπό έμμεση ή άμεση επίδραση),²¹ όπως και το αμερικανικό, αφού και στα δύο «[. . .] τα πάντα είναι χθесινά. Όπως η Βοστώνη και η Νέα Υόρκη, ούτω και αι Αθήναι ουδέν έχουσιν ιστορικόν ουδέ καν οπωσούν ηλικιωμένον μνημείον», όπως παρατηρεί το 1900.²² Η

¹⁹ Για την επιστολή και τις σημειώσεις του Άμαντου, βλ. Σκιαδάς, σελ. 67-82.

²⁰ Ο.π., σελ. 82.

²¹ Ροΐδης Β', σελ. 407.

²² Ροΐδης Ε', σελ. 304. Για το θέμα αυτό, επίσης βλ. Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 175-177.

εκτενέστερη πρόιμη αναφορά στο αμερικανικό έθνος εντοπίζεται σε ένα ευρέως γνωστό κείμενο του Ροΐδη, την εισαγωγή για τη μετάφραση των διηγημάτων του Edgar Alan Poe με τίτλο «Εδγάρδος Πόου,» την οποία ο ίδιος ο συγγραφέας της *Πάπισσας Ιωάννας* είχε εκπονήσει ως πρόλογο στα διηγήματα που μετέφρασε το 1877.²³ Εκεί δηλώνει ότι οι Αμερικανοί είναι οι «πονηρότεροι ανθρώπων απάντων», γιατί η «διάνοιά» τους είναι «απορροφημένη ολόκληρος υπό βιομηχανικών συνδυασμών» και «δεν είχε καιρόν να προσέχη εις φιλοσοφικάς θεωρίας».²⁴ Φυσικά, υπάρχουν και άλλες αναφορές σε εξίσου γνωστά στην εποχή του κείμενα, όπως στην «Επιθεώρησιν του έτους 1879»,²⁵ αλλά και σε υστερότερα, όπως το προαναφερθέν «Διατί δεν έχει η σημερινή Ελλάς φιλολογίαν».²⁶ Η διαφορά όμως που εντοπίζει ανάμεσα στα δύο κράτη έγκειται στο γεγονός ότι οι ΗΠΑ είναι ένα κράτος που έχει μπει για τα καλά στο νεωτερικό πνεύμα και στις επιταγές της νέας εποχής, ενώ το ελληνικό κράτος ακόμη παραμένει εκτός του πνεύματος της εποχής, και ο Ροΐδης φοβάται ότι η Ελλάδα δεν θα επιτύχει να εκσυγχρονιστεί ποτέ, διότι αντιστέκεται σε οτιδήποτε νέο.²⁷ Η διαφορά τού Ροΐδη από τον Κοραή είναι ότι ο δεύτερος είναι έως το 1821 πιο αισιόδοξος για την πρόοδο του έθνους, ενώ ο πρώτος, αρκετά χρόνια μετά τον θάνατο του μεγάλου διαφωτιστή (και με το ελληνικό κράτος να έχει παγιώσει περισσότερο τον χαρακτήρα του), είναι ξεκάθαρα απαισιόδοξος για αυτό το θέμα: όχι χωρίς λόγο, αφού έχει ζήσει επιπλέον και πολύ δυσάρεστα γεγονότα, όπως τα Λαυρεωτικά και την εναλλαγή κυβερνήσεων Τρικούπη - Δεληγιάννη που είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια της δουλειάς του.²⁸

Αυτή η διαφορά οπτικής, όμως, είναι το έναυσμα για μια διαφορετική παρουσίαση στο ελληνικό κοινό της θετικής εικόνας του αμερικανικού κράτους και των πολιτών του, με σκιές που μπορούμε να εντοπίσουμε στον υπαινικτικότατο, όπως πάντα, λόγο του Ροΐδη. Οι προσεκτικά τοποθετημένοι στο εκάστοτε κείμενό του θετικοί χαρακτηρισμοί για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και οι επεξηγήσεις

²³ Ροΐδης Β', σελ. 233-235.

²⁴ Ο.π., σελ. 234.

²⁵ Ροΐδης Γ', σελ. 21-22.

²⁶ Ροΐδης Ε', σελ. 303-305.

²⁷ Βλ. Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 176 και ειδικά τη σημ. 43. Για τον Ροΐδη, το κράτος μας είναι σε προνεωτερική φάση και δύσκολα θα βγει από αυτήν (σελ. 175). Για τη σχέση της τέχνης με τη νεωτερικότητα στην κοινωνία για τον ίδιο, βλ. σελ. 186.

²⁸ Ο Κοραής θα προλάβει να δει λίγα από την πραγματικότητα του νέου κράτους και αυτά θα τον απογοητεύσουν ως κάποιον βαθμό, όπως ήδη αναφέρθηκε, αν και φαίνεται να διατηρεί κάποια αισιόδοξία έως και τον θάνατό του. Βλ. Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 169.

τους, όπως ο προαναφερθείς από το κείμενο «Εδγάρδος Πόου», μας δίνουν μια εικόνα νεωτερικού κράτους, με όλα τα θετικά αλλά και τα αρνητικά στοιχεία του «πνευματικού σάλου» που, κατά τον Ροϊδη, χαρακτηρίζει τη νεωτερική εποχή, τόσο στην τέχνη όσο και στη ζωή γενικότερα.²⁹

Από το πρώτο κείμενο που εδώ μας αφορά, το εισαγωγικό σημείωμα για τις μεταφράσεις των διηγημάτων του Poe (1877), οι Αμερικανοί χαρακτηρίζονται ως οι «πονηρότεροι ανθρώπων απάντων».³⁰ Εξίσου χαρακτηριστική και πολυχρησιμοποιημένη από τους μελετητές είναι και η φράση που θα χρησιμοποιήσει ο ίδιος ο Ροϊδης τρία χρόνια αργότερα, το 1880, στο κείμενο «Επιθεώρησις του έτους 1879»: «Το δημοκρατικότατον πάντων αμερικανικόν πολίτευμα».³¹ Ωστόσο, και οι δύο φράσεις, μόνο αν τοποθετηθούν στα συμφραζόμενά τους, δίνουν την κατά Ροϊδη πραγματική εικόνα του κράτους και των πολιτών.

Η πρώτη φράση του 1877 στο κείμενο «Εδγάρδος Πόου», την οποία προαναφέραμε, συνοδεύεται από μια αναφορά στην έννοια της ωφελμιστικής λογικής και της τάσης για ψυχρό υλισμό στην καθημερινή ζωή των Αμερικανών. Με αφορμή την πρόσληψη του έργου του Πόου, ο Ροϊδης παρατηρεί πως ο μεγάλος αυτός συγγραφέας, μη θέλοντας να γίνει «money making author, ήτοι προσοδοφόρος συγγραφεύς», «ελιμοκτόνησεν».³² Παρά τη μεγάλη «φιλολογική» του «αξία» και παρόλο που έκανε ό,τι μπορούσε για να απευθυνθεί στη «διάνοια» ή την «καρδιαν» των συμπατριωτών του, δεν κατάφερε τίποτα, παρατηρεί ο Ροϊδης. Ο λόγος είναι ότι η «διάνοια» είναι «απορροφημένη ολόκληρος υπό βιομηχανικών συνδυασμών», σχόλιο το οποίο υποδηλώνει την απόλυτα ορθολογιστική και υλιστική λογική της μαζικής παραγωγής προϊόντων, συμπεριλαμβανομένης και της τέχνης· ενώ η «καρδιά», συνεχίζει και πάλι ο Ροϊδης, «ολίγον κατέχει τόπον εις τον αριστερόν μαστόν», επισημαίνοντας έτσι την απομάκρυνση από ρομαντικά-ιδεαλιστικά ιδεώδη στη ζωή και την τέχνη.³³ Παρόλο που οι ακραίες αυτές συμπεριφορές τρομάζουν τον Ροϊδη και παρόλο που εντοπίζει την επικράτηση της πρώτης, δηλαδή αυτής του υλιστικού και ωφελμιστικού ορθολογισμού, δεν παύει να τις θεωρεί απαραίτητο κακό της εποχής

²⁹ Για την κατά Ροϊδη έννοια της νεωτερικότητας, βλ. Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 175-234.

³⁰ Ροϊδης Β', σελ. 234.

³¹ Ροϊδης Γ', σελ. 21.

³² Ροϊδης Β', σελ. 233.

³³ Ο.π., σελ. 234. Για τη σχέση της βιομηχανοποίησης με την τέχνη και την αισθητική στη Δύση κατά τον 19ο αιώνα και τη θέση του Ροϊδη στα συμφραζόμενα αυτά, βλ. Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 182-187.

του και ως τον μοναδικό τρόπο επιβίωσης για τα «νεάζοντα» έθνη.

Ο λόγος για τον οποίον μια τέτοια ωφελμιστική λογική φαίνεται στον Ροΐδη καλύτερη από την κατάσταση που επικρατεί στο ελληνικό κράτος έχει γίνει αντικείμενο σχολιασμού του ήδη από το 1871. Στο «Αγγέλου Βλάχου Κωμωδία» (1871), ο Ροΐδης σχολιάζει με καυστικό τρόπο την ατιμωρησία και την ανοχή που υπάρχουν σε όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας, με αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή των νόμων και την επικράτηση της «αισχρότητας», τόσο στη ζωή όσο και στην τέχνη.³⁴ Αυτή την κατάσταση την αντιδιαστέλλει προς την πραγματικότητα στη νεωτερική Δύση, όπου η «βενθάμειος ή ωφεληματική σχολή» έχει μεν διαφθείρει τον κόσμο και έχει κάνει την ηθική να μη σχετίζεται με τη θρησκεία, αλλά η επιβολή της κοινωνικής ηθικής για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας δεν επιτυγχάνεται με κανέναν άλλον τρόπο παρά με την εφαρμογή των νόμων της πολιτείας.³⁵ Για τον Ροΐδη, ο ποινικός νόμος επιβάλλει την κοινωνικοπολιτική ηθική στην Ελλάδα ως δήμιος. Αυτό το πρότυπο που απορρέει από την ιδεολογία του Διαφωτισμού (όπως το είδαμε και παραπάνω για τον Κοραή) είναι αυτό το οποίο εφαρμόζεται στο κατεξοχήν «δημοκρατικό» αμερικανικό κράτος, και αυτό υπονοεί ο Ροΐδης στο κείμενο για τον Πόου όταν μιλά για την επέμβαση της «εισαγγελίας του Νεοβοράκου» μετά την εξαπάτηση των Αμερικανών από τον Πόου με τις λεγόμενες φάρσες του (hoaxes).³⁶ Αναίσθητοι μεν, αλλά λογικότατοι, πονηρότατοι και πρακτικότατοι, οι Αμερικανοί ζουν σε ένα κράτος το οποίο θα επιβιώσει στον νέο κόσμο σε αντιδιαστολή με αυτό των Ελλήνων στο οποίο επικρατούν η διαφθορά των πολιτικών και η τάση για ατιμωρησία. Τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία που παρουσιάζει εδώ ο Ροΐδης κρίνονται, εν ολίγοις, διά του αποτελέσματος.³⁷ Η εμμονή του στη σατιρική όψη του έργου του Πόου και η αποσύνδεσή του από το ρομαντικό πρότυπο συγγραφέα αποτελεί πρωτοτυπία του Ροΐδη,³⁸ αλλά και στοιχείο ιδεολογίας της πρώιμης νεωτερικότητας στο έργο του

³⁴ Ροΐδης Β', σελ. 44.

³⁵ Ο.π., σελ. 44.

³⁶ Ο.π., σελ. 235.

³⁷ Φυσικά, σε όλη αυτήν τη μη φιλική για την τέχνη «περιρρέουσα ατμόσφαιρα», πώς είναι δυνατό να μας δώσει ένα τέτοιο μεγάλο πνεύμα, θα αναρωτιόταν κανείς, αν πίστευε στο μεγαλύτερο μέρος των μελετητών που αποδίδουν στον Ροΐδη πιστή (λίγο ως πολύ ανάλογα με τον μελετητή) εφαρμογή του ταινικού [από τον *Ιππόλυτο Ταιν* /Hippolyte Taine] μοντέλου; Για το θέμα αυτό, βλ. Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 134-156.

³⁸ Βλ. σχετικά Μαυρέλος, «Η υποδοχή του Ροε στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη», σελ. 75-99, αλλά και την εισαγωγή και τις σημειώσεις στο: «Πόε», *Ο Σατιρικός Πόε. Διηγήματα*, σελ. 13-75 και 273-332.

Έλληνα συγγραφέα.³⁹ Δηλαδή, αποσυνδέει τον Πόου από τον Ρομαντισμό και τον εντάσσει σε εκείνους που, υιοθετώντας ένα κριτικό πνεύμα απέναντι στις εξελίξεις που έφεραν ο ορθολογισμός και ο υλισμός της νεωτερικής εποχής και εξαπολύοντας επίθεση στη χαύνωση των μαζών με εργαλείο το «ανθυπνωτικό φάρμακο» της σάτιρας ή της εξαπάτησης. Τη στάση αυτή τη θεωρεί εν τέλει προτιμότερη από την αποχαυνωτική κατάσταση της “*aurea mediocritas*” που χαρακτηρίζει τον Έλληνα, ο οποίος προτιμά τον εφησυχασμό και τη «χρυσή μετριότητα» έναντι της πνευματικής ανόρθωσης και της υλικής προόδου.

Αν έρθουμε τώρα στη δεύτερη (πολυχρησιμοποιημένη) φράση, «το δημοκρατικότερον πάντων αμερικανικών πολιτεύμα», και διαβάσουμε προσεκτικά τα συμφραζόμενά της, θα διαπιστώσουμε πως αναδεικνύει σημαντικές επιφυλάξεις για το πολιτεύμα αυτό.⁴⁰ Η ανίχνευση έστω και του αποδεκτού από τον Ροϊδη ρατσισμού, κατά τη σύγκριση μεταξύ Αμερικανών και Ρουμάνων στις σχέσεις τους με Κινέζους και Εβραίους αντίστοιχα, μας φέρνει στον νου τις παρατηρήσεις του Κοραή για τις προσπάθειες των Αμερικανών να καταργήσουν τη δουλεία θεσπίζοντας ισονομία και δικαιοσύνη για όλους κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.⁴¹ Οι αντιδιαμετρικά αντίθετες αυτές εικόνες των δύο κρατών απαιτούν εξαιρετική προσοχή από τον μελετητή πριν καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα για τη διατυπούμενη άποψη του συγγραφέα της *Πάπισσας Ιωάννας*. Ο Ροϊδης διατυπώνει εν ολίγοις την άποψη ότι αν το αμερικανικό πολιτεύμα, ως πρότυπο δημοκρατίας, «επιτρέπη την κυβερνητικήν άμυναν κατά του πολλαπλασιασμού των Σινών»,⁴² τότε και κάθε άλλο πολιτεύμα μπορεί να κρίνει τους κινδύνους που το απειλούν και να αποφασίζει ανάλογα. Προσπαθεί δηλαδή εδώ ο Ροϊδης να δικαιολογήσει την απόφαση των Ρουμάνων να διώξουν τους Εβραίους ως τοκογλύφους, αλλά η σύγκριση είναι δυσανάλογη (φυλετική από τη μία, αφού οι Αμερικανοί δεν θέλουν να έχουν μεγάλο πληθυσμό από μια φυλή αλλά ίση κατανομή, και κοινωνικοοικονομική από την άλλη στη Ρουμανία και γι' αυτό ύποπτη όσον αφορά τη στάση του ρουμανικού κράτους). Όσο για τους Αμερικανούς, που μας ενδιαφέρουν εδώ, ο Ροϊδης δεν αφήνει να φανεί μέσω της διατύπωσης της προσωπικής του γνώμης αν ο ρατσισμός τους εναντίον των Κινέζων

³⁹ Για τον Ροϊδη η σάτιρα έχει σημαντικότερο ρόλο στην ανανέωση της υφιστάμενης πραγματικότητας και των κακώς κειμένων κατά τη νεωτερική εποχή. Βλ. σχετικά Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 162-164.

⁴⁰ Ροϊδης Γ', σελ. 21-22.

⁴¹ Κοραής, σελ. 129-131.

⁴² Ροϊδης Γ', σελ. 21-22.

είναι δικαιολογημένος ή αν απλά χρησιμοποιεί μια διαδεδομένη από τον Τύπο άποψη ως ρητορικό τέχνασμα για να δικαιολογήσει ή να επικρίνει έμμεσα κάτι άλλο, όπως είναι η στάση των Ελλήνων απέναντι σε έναν άλλο (γειτονικό μας) λαό, όπως είναι η περίπτωση των Ρουμάνων. Ας κρατήσουμε όμως επί του παρόντος την εκ πρώτης αναγνώσεως θετική πλευρά της εικόνας, δεδομένου ότι η τελική απόφαση θα απαιτούσε περισσότερο χώρο και χρόνο, σε μία νέα μελέτη εστιασμένη στον Ροΐδη και στις απόψεις του μόνο.

Τέλος, για τον ίδιο λόγο, αξίζει να αναφερθούμε έστω ακροθιγώς σε ένα ξεχωριστό θέμα σχετιζόμενο με το αμερικανικό πολίτευμα και το κράτος, αυτό της γλώσσας, για την οποία ο Ροΐδης έχει μια απόλυτα θετική εικόνα και τη θεωρεί ως θεσμό του αμερικανικού κράτους. Από την αρχή της δικής του γλωσσικής μελέτης, με τίτλο *Είδωλα*, το 1893, ο Ροΐδης επισημαίνει, απευθυνόμενος στον ίδιο τον βασιλιά ως πολιτειακό άρχοντα, τη σημασία της γλώσσας σε σχέση με την ταυτότητα ενός έθνους: «Αθρόοι εξηγέρθησαν πρό τινων ετών οι γλωσσολόγοι κατά του περιφανούς Αμερικανού William Dwight Whitney, διότι κατέταξεν εις τους θεσμούς του Κράτους την γλώσσαν. Άδικον όμως θα είχαν να εξεγερθώσι και οι σημερινοί Έλληνες κατά της τοιαύτης κατατάξεως. Η επίσημος τω όντι γλώσσα [...] ουδέν άλλο πράγματι είναι παρά θεσμός του Κράτους, υπαγόμενος ως τοιούτος εις του ανωτάτου αυτού άρχοντος την εποπτείαν».⁴³

Γιατί άραγε ο Ροΐδης επικαλείται τη θεωρία του Whitney, όπως φαίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, για να υποστηρίξει την άποψή του, ειρωνευόμενος ενδεχομένως, κατά τον ομιλούντα, τον ίδιο τον βασιλιά, και δεν επικαλείται τη γνωστότατη για τον 19ο αιώνα άποψη του Κοραή για τη σχέση της γλώσσας με το έθνος; Σκοπίμως δεν γίνεται από τον Ροΐδη αναφορά παραπάνω για τις γλωσσικές απόψεις του Κοραή, αφού ο τελευταίος δεν τις συνέδεε εμφανώς και άμεσα με την εικόνα της Αμερικής, όπως πράττει ο Ροΐδης στα *Είδωλα*. Γιατί άραγε ο τελευταίος αποκρύπτει την κοραϊκή άποψη, παρόλο που ξέρει το έργο του τελευταίου μεγάλου διαφωτιστή και το αφήνει διακριτικά να φαίνεται ως διακείμενο (με το οποίο συμφωνεί ή έχει αντιρρήσεις, αλλά πάντως διαλέγεται) ανάλογα με την περίπτωση; Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Στάθης Γουργουρής, ο Κοραής διαβλέπει από την αρχή του 19ου αιώνα τον πολιτικό ρόλο που έχει η γλώσσα στην «(ανα)θέσμιση των ορίων

⁴³ Ροΐδης Δ', σελ. 94. Ο Whitney που αναφέρει ο Ροΐδης είναι ο William Dwight Whitney (1827-1894), Αμερικανός γλωσσολόγος που διατύπωσε την άποψη ότι η γλώσσα αποτελεί θεσμό του κράτους, όπως ακριβώς το τονίζει και ο Ροΐδης.

της ίδιας της Ελλάδας»,⁴⁴ αναφερόμενος στη σύνδεση της γραμματικής και της φθοράς της με την όλη εικόνα του Ελληνικού Έθνους το 1805 και επισημαίνοντας το 1812, στο «Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης», πως το πρώτο βιβλίο κάθε έθνους είναι το λεξικό της γλώσσας του.⁴⁵ Λίγο πριν από το τέλος της ζωής του θα καταλήξει στη λακωνική και λίαν εύγλωττη απόφαση ότι «Η γλώσσα είν' αυτό το Έθνος».⁴⁶

Η σύνδεση της άποψης για τη γλώσσα με τον Whitney και όχι με τον Κοραή ίσως να οφείλεται στην απέχθεια των δημοτικιστών, αλλά και πολλών καθαρευουσιάνων, για το έργο και της απόψεις του Χιώτη λόγιου.⁴⁷ Ωστόσο, η άμεση σύνδεση της ροϊδικής με την κοραϊκή άποψη για τη γλώσσα, που σήμερα διαπιστώνουμε εξετάζοντας τη μελέτη του Ροΐδη, καθώς και η σχετική συνάφεια των γραφομένων του Ροΐδη με τις απόψεις του Διαφωτισμού περί δημοκρατίας και της εφαρμογής της στην Αμερική, αναδεικνύουν ακόμα έναν συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στη θετική εικόνα της δημοκρατίας στην Αμερική που δίνουν ο Ροΐδης και ο Κοραής. Ωστόσο, επιστρέφοντας στον Ροΐδη, απλά θα αναφέρουμε (αφήνοντας την εμβριθέστερη προσέγγιση για άλλη περίπτωση) ότι ο Ροΐδης σε όλη τη μελέτη του κάνει πολλές παραπομπές στις μελέτες του Αμερικανού γλωσσολόγου Whitney και κυρίως σε δύο από αυτές, με τίτλο *The Life and Growth of Language: An Outline of Linguistic Science* (1875) και *Language and the Study of Language* (1884), οι οποίες σκοπό έχουν να στηρίξουν επιστημονικά, με παραπομπές σε έγκριτες μελέτες, τις απόψεις που διατυπώνει ο συγγραφέας των *Ειδώλων*. Με λίγα λόγια, αυτό που αφορά τον Ροΐδη και το τονίζει είναι η «κλιτότητα» της αγγλικής γλώσσας και η βοήθεια που δίνει στη σαφήνεια, καθιστώντας τη χαρακτηριστική της «προόδου του πολιτισμού».⁴⁸

⁴⁴ Γουργουρής, σελ. 143.

⁴⁵ Βλ. Κοραής, *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, σελ. 68-69 και 496 αντίστοιχα.

⁴⁶ Βλ. τα «Προλεγόμενα» στο Κοραή, *Άτακτα κα΄*.

⁴⁷ Για το θέμα, βλ. Ηλιού, σελ. 35-61. Για την άποψη του Ροΐδη στο κείμενό του περί Ψυχάρη, βλ. Ηλιού, σελ. 38-39. Το κατά πόσον είναι αρνητική η υποδήλωση της άποψης του Κοραή από τον Ροΐδη, όχι μόνο στη βιβλιοκρισία για το *Ταξίδι μου* μα και αλλού στα *Είδωλα* (βλ. π.χ., Ροΐδης Δ΄, σελ. 292), χρειάζεται μια προσεκτικότερη διερεύνηση, η οποία δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Ο Ροΐδης εξάλλου συμφωνεί εν πολλοίς με τις απόψεις του Κοραή για το Βυζάντιο, στο πλαίσιο των οποίων διατυπώνονται οι κοραϊκές θεωρίες περί εκβαρβαρισμού της γλώσσας, στις οποίες «επιτίθεται» ο Ροΐδης το 1893 (Ροΐδης Δ΄, σελ. 292). Οι καιροί όμως έχουν αλλάξει και ο Ροΐδης επιμελώς εμφανίζεται εχθρικός απέναντι στον Κοραή.

⁴⁸ Ροΐδης Δ΄, σελ. 141. Είναι επίσης άραγε τυχαία η ομοιότητα των απόψεων του Ροΐδη με εκείνες του Κοραή ως προς τις ανωμαλίες στη γραμματική και γενικά ως προς όλα όσα ονομάζει «αλογίας της γλώσσης», τα οποία θεωρεί ότι χαρακτηρίζουν το «νήπιον λογικόν», ενώ η «φιλοσοφική γραμματική» (ως πιο πολιτισμένη και ορθότερη) είναι αυτή που δεν έχει ούτε ανώμαλα ούτε ετερόκλητα και «μανθάνεται εις ολίγων μηνών διάστημα» (βλ. Κοραή, *Άτακτα*, σελ. κβ΄-κγ΄); Ο Ροΐδης θα ξεκινήσει

3. Νικόλαος Επισκοπόπουλος

Στο τέλος του 19ου αιώνα, ακόμα ένας λόγιος, ο Νικόλαος Επισκοπόπουλος, πλέκει ένα σύντομο, αλλά άκρως θετικό, «Αμερικής εγκώμιον» σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ήστυ*.⁴⁹ Οι αναφορές που ο συγγραφέας αυτός κάνει στην Αμερική και στον πολιτισμό της είναι αρκετές σε όλο του το έργο, από τους λογοτέχνες E. A. Poe, N. Hawthorne, W. Whitman κ.λ.π.⁵⁰ ως τους θεοσοφιστές, Ernest Temple Hargrove και Annie Besant.⁵¹

Το κείμενο που επελέγη για να παρουσιαστεί εδώ είναι εντελώς διαφορετικό στην ειδολογική ταυτότητά του από τα προαναφερθέντα του Κοραή και του Ροΐδη. Πρόκειται για ένα καθαρά δημοσιογραφικό κείμενο που προορίζεται για το ευρύ κοινό, χωρίς φιλοσοφικό υπόβαθρο και υπαινιγμούς, καθαρά επικοινωνιακό, με αφορμή ένα θέμα πολιτικό, τη διαμάχη και τον τότε επικείμενο πόλεμο μεταξύ Αμερικής και Ισπανίας για την Κούβα. Για τον Επισκοπόπουλο, το υποδειγματικό ως προς το Σύνταγμά του αμερικανικό πολίτευμα έχει εκείνη τη χρονική στιγμή κάνει το μεγάλο άλμα στη νεότερη εποχή. Από αμυνόμενο έθνος που απελευθερώνεται και προσπαθεί να ορθοποδήσει κατά τον 19ο αιώνα, στο τέλος του έχει τέτοια ανάπτυξη, που το ονομάζει «νέο κολοσσό».⁵² Η υπερδύναμη αυτή, όπως θα παρατηρήσει ο αρθρογράφος, απειλεί ακόμα και τους πρώην δυνάστες του, τους Άγγλους, με όπλο το μυαλό των επιστημόνων του: «Ο Έδδισων πέρυσιν εις την απειλήν αγγλικής προσβολής ειδοποίησεν ότι θα κατέστρεφεν ολόκληρον τον στόλον τον γιγάντειον της Μεγάλης Βρετανίας πριν πλησιάση ακόμη εις τα αμερικανικά παράλια».⁵³ Είναι

από την απλότητα στη φωνητική για να περάσει και στη γραμματική (καταλήξεις κ.λ.π.), παραπέμποντας ωστόσο όχι στον Κοραή, όπως ίσως όφειλε, αλλά στον August Schleicher και στο έργο του *Die Sprachen Europas* (1850) (βλ. Ροΐδης, *Άπαντα*, τόμος Δ', σελ. 141-143). Τα όσα έμμεσα επισημάνθηκαν εδώ για τη διαλογική σχέση των δύο ανδρών θα απαιτούσαν πολύ ευρύτερη έρευνα (ως προς τα θέματα και τα κείμενα των δύο λογίων), η οποία θα αναδείκνυε και τη γενικότερη διακειμενική τεχνική του Ροΐδη (με τα παραθέματα και τις πηγές, αλλά και τον αφανή του διάλογο με πολλά κείμενα τα οποία δεν αναφέρονται), την οποία οι περισσότεροι μελετητές του παρεξηγούν, κατονομάζοντάς τη συχνά ως επιδειξιμανία, διαστρέβλωση, ελλιπή γνώση κ.λ.π.

⁴⁹ *Ήστυ* (14/3/1898, σελ. 1).

⁵⁰ Οι πρώτες αναφορές για τους Poe και Hawthorne είναι από το 1893, στο πρώτο του κριτικό άρθρο με τίτλο «Το σύγχρονον διήγημα» (18/12/1893, εφημερίδα *Το Ήστυ*). Εκεί φαίνεται πόσο θαυμάζει τον πρώτο κυρίως, τον οποίο θεωρεί ως έναν από τους αριστουργηματικούς συγγραφείς του σύγχρονου διηγήματος, του φανταστικού. Η θεματική αυτή που του αποδίδει ως χαρακτηριστική, λόγω της παραδοξότητάς της, φαίνεται ότι είναι για τον Επισκοπόπουλο το χαρακτηριστικό του αμερικανικού έθνους, όπως φαίνεται και από το «Αμερικής εγκώμιον».

⁵¹ Για τους προαναφερθέντες και την Αμερικανική Θεοσοφική Εταιρεία, βλ. το άρθρο «Θεοσοφία», *Το Ήστυ* 21/9/1896.

⁵² *Το Ήστυ* (14/3/1898), σελ. 1.

⁵³ Ο.π., σελ.1.

λογικό κατόπιν τούτου να θεωρεί ο Επισκοπόπουλος ότι πρόκειται για το έθνος των θαυμάτων και των εκπλήξεων. Το βασικό θαύμα που εντοπίζει ο Επισκοπόπουλος είναι ότι, με τον «πρακτικό» χαρακτήρα του και τον ακραίο ορθολογισμό του, το αμερικανικό έθνος κατόρθωσε το θαύμα: κάνει τον πρώτο επιθετικό πόλεμο και απειλεί μεγάλες αποικιοκρατικές δυνάμεις, όπως η Ισπανία και η Μ. Βρετανία. Οι Αμερικανοί, σημειώνει, «φαίνονται κανονιζόμενοι ως μηχαναί και ως ωρολόγια και οι οποίοι λειτουργούν μάλλον παρά [να] ζουν υπό την αιγίδα της επιστήμης».⁵⁴

Η εικόνα που δίνει εν ολίγοις ο Έλληνας αρθρογράφος είναι σαν να βγαίνει από μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας (όπως αυτά που θεωρεί ότι πρωτοδημιούργησε ο Poe), για να απεικονίσει το αμερικανικό θαύμα που θα οδηγήσει γενιές μεταναστών, ακόμη και από την Ελλάδα, στη νέα Γη της Επαγγελίας. Ας μην ξεχνάμε πως τότε είναι που φεύγει το πρώτο μεγάλο κύμα Ελλήνων για την Αμερική και που η χώρα αυτή αρχίζει να χτίζει το μέλλον της. Την περίοδο αυτή κατασκευάζονται σημαντικά έργα όπως, για παράδειγμα, ο υπόγειος σιδηρόδρομος της Νέας Υόρκης το 1904, αλλά ο Επισκοπόπουλος εμμένει στην αναφορά εφευρέσεων νέων τεχνολογικών εργαλείων, όπως μεταξύ άλλων ο «νέος φασματογράφος του υιού του Έδδισον», ο «λύχνος του Μπουνσών» και ο πύραυλος «του Μακ-Κίνλεϋ». Βλέπουμε, λοιπόν, πως ο παραγνωρισμένος από πολλούς Νικόλαος Επισκοπόπουλος διαβλέπει με προφητικό τρόπο τη σημασία της νέας αμερικανικής δύναμης και, κυρίως, την ικανότητα που έχει στις επιστήμες και στην πρακτική τους χρήση για να επιβληθεί πολιτικά και οικονομικά ανά τον κόσμο, παραμερίζοντας τις, έως τότε παντοδύναμες, αποικιοκρατικές δυνάμεις. Ως παράδειγμα δίνει την Ισπανία, η οποία διεκδικεί την Κούβα, αλλά ο Επισκοπόπουλος διαβλέπει ότι θα χάσει η παλιά δύναμη την αποικία της και η Αμερική θα ελέγχει την Κούβα, παρατηρώντας: «Όταν οι αντίπαλοί σας, κύριοι Ισπανοί, κρατούν ξίφη, έστω και δηλητηριασμένα, εις τας χείρας των, δύνασθε να προφυλαχθείτε και να τους αποκρούσητε, αλλ' όταν όμως κρατούν κεκρυμμένα ηλεκτρικά σύρματα και ηλεκτρικούς κεραυνούς, τότε πλέον καλλίτερον είναι να παραδώσετε την ζωήν σας εις τον Ύψιστον ή να τους εξορκίσητε».⁵⁵

Η νέα εποχή, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα που έχουν προηγηθεί, έχει ήδη αρχίσει και η δύναμη των μηχανών και της τεχνολογίας, εκτός από την πολιτική και τη

⁵⁴ Ο.π., σελ.1.

⁵⁵ Ο.π., σελ.1.

δημοσιογραφία, θα εμπνεύσει και την τέχνη με τα πρωτοποριακά κινήματα των αρχών του 20ού αιώνα.

4. Συμπεράσματα

Από τα τρία αυτά ενδεικτικά παραδείγματα επιχειρήθηκε η ανασύσταση μιας εικόνας του αμερικανικού πολιτεύματος, του κράτους και των ανθρώπων του, απόλυτα συμβατής με το πνεύμα της νέας (ή νεωτερικής άραγε;) εποχής, την οποία παρουσιάζουν Έλληνες λόγιοι του 19ου αιώνα. Ο θαυμασμός που εκφράζεται από τον Κοραή για το αμερικανικό κράτος, όπως επίσης και από τον Ροΐδη και τον Επισκοπόπουλο, υπογραμμίζει δίχως αμφιβολία το γενικότερο ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για το κράτος αυτό του Νέου Κόσμου. Δεν θα ήταν, εντούτοις, και δίχως έρεισμα αν διατυπώναμε την άποψη πως ενδεχομένως (συνειδητά ή ασυνειδητά, δεν έχει σημασία) η παρουσίαση αυτή να υπονοεί την αντιπαραβολή, και από τους τρεις, του εξαιρετικού παραδείγματος πολιτεύματος με εκείνο του ελληνικού κράτους, που τους απογοητεύει πολλαπλά. Η απογοήτευση που αισθάνονται διαφαίνεται από το γεγονός ότι ο Κοραής και ο Επισκοπόπουλος ζουν στο Παρίσι το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους, ενώ ο Ροΐδης, λόγω οικογενειακών και οικονομικών προβλημάτων, αναγκάζεται να παραμείνει στην Ελλάδα, παρόλο που θα ήθελε να ζει σε άλλη χώρα.

Η προνεωτερική φάση της οθωμανικής κοινωνίας πριν από την Επανάσταση, την οποία διαπιστώνει ο Κοραής, συνεχίζεται και κατόπιν, με τα πρώτα δείγματα κακής διακυβέρνησης μέσα στην πρώτη δεκαετία ζωής του ελληνικού κράτους, τα οποία τον λυπούν. Στη δεκαετία του 1870 ο Ροΐδης επιτίθεται με σφοδρότητα στο ελληνικό κράτος, ενώ στη δεκαετία του 1890 απογοητεύεται πλήρως και γίνεται απόλυτα αρνητικός προς το τέλος της ζωής του.⁵⁶ Τέλος, ο Επισκοπόπουλος, όντας «υπό τα όμματα του Ροΐδη», κατά την παρατήρηση του Γρηγορίου Ξενόπουλου, είναι εξίσου επιθετικός και εν τέλει αναχωρεί για τη Γαλλία, όπου θα μείνει έως τον θάνατό του.

Το αμερικανικό έθνος, που δημιουργεί ένα κράτος, υπό τις ίδιες προϋποθέσεις, πάντα κατά τη γνώμη των τριών λογίων μας, προελαύνει στη νέα Βιομηχανική Εποχή και γίνεται, μέσα σε έναν αιώνα, το 1898, ο «Νέος Κολοσσός», κατά τον Επισκοπόπουλο. Αντίθετα, το κατά Ροΐδη προνεωτερικό ακόμη⁵⁷ ελληνικό κράτος μαστίζεται όχι μόνο από την έλλειψη λογικής οργάνωσης σε σχέση με τη Μεγάλη

⁵⁶ Πέθανε το 1904.

⁵⁷ Βλ. σχετικά, Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής*, σελ. 175-177 και 186.

Ιδέα, η οποία και το οδήγησε στην ισοπεδωτική ήττα του 1897, αλλά και από την προηγηθείσα οικονομική ισοπέδωση με τη χρεωκοπία του 1893.

Βιβλιογραφία

Ελληνικοί τίτλοι

- Γουργουρή, Στάθης. *Έθνος - όνειρο. Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*, μτφρ. Αθαν. Κατσικερός, Κριτική, Αθήνα 2007.
- Δημαράς, Κωνσταντίνος Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1989.
- Επισκοπόπουλος, Νικόλαος, *Επιλογή κριτικών κειμένων από το Άστυ και το Νέον Άστυ*, εισαγ./επιμ./σημ. Ν. Μαυρέλος, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2011.
- . «Αμερικής εγκώμιον», *Το Άστυ* 14/3/1989, σελ. 1.
- . «Το σύγχρονον διήγημα», *Το Άστυ* 18/12/1893, σελ.1.
- . «Θεοσοφία», *Το Άστυ* 21/9/1896, σελ. 1.
- Ηλιού, Φίλιππος. *Οι ιδεολογικές χρήσεις του κοραϊσμού στον 20ό αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- Κιτρομηλίδης, Πασχάλης. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Στ. Νικολούδη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
- Κοραής, Αδαμάντιος. *Άτακτα*, τόμος Β', Ανατύπωση με εισαγωγή του Στεργ. Φασουλάκη, ABC, Χίος 1998.
- . *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, τόμοι Α'-Δ', πρόλ. Κ. Θ. Δημαρά, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1986.
- . *Ο Παπατρέχας*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Εστία, Αθήνα 1978.
- Μαυρέλος, Νίκος. *Το ψηλαφητό παλίμνηστο της ροϊδικής γραφής. Ζητήματα λογοτεχνικής και πολιτισμικής θεωρίας*, Σοκόλης, Αθήνα 2008.
- . «Η υποδοχή του Ροε στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη», *Σύγκριση* 14 (2003):σελ. 75-99.
- Μουλάκης, Αθανάσιος. «Η αλληλογραφία Κοραή-Jefferson», *Κοραής και Χίος*, τόμος Α', Ομήρειον Πνευματικόν Κέντρον, Αθήνα 1984. σελ. 269-283.
- Νούτσος, Παναγιώτης. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Τα όρια της διακινδύνευσης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Πόε, Έντγκαρ Άλλαν. *Ο Σατιρικός Πόε. Διηγήματα*, εισαγ./μτφρ./σχόλια Νίκος Μαυρέλος, Σοκόλης, Αθήνα 2005.
- Ροΐδης, Εμμανουήλ. *Άπαντα*, τόμοι Α'-Ε', επιμ. Α. Αγγέλου, Ερμής, Αθήνα 1978.
- Σκιαδάς Νίκος Ε. *Αδαμαντίου Κοραή, Αυτοσχέδιοι στοχασμοί – Γνώμες για τον τύπο και την τυπογραφία και το ύστατο κείμενό του περί δημοκρατίας*, Gutenberg, Αθήνα 1983.

Αγγλόφωνος τίτλος

- Chaconas, Stephen. "The Jefferson-Koraes Correspondence." *The Journal of Modern History* vol.14, (1942), pp.64-70, 593-596.